

2. Literatura no exilio

O exilio representou unha das poucas saídas que se lle ofreceu á intelectualidade galega ante a guerra e a represión exercida contra as voces disidentes. Os/as exiliados –que se dirixiron fundamentalmente a Cuba, México, Venezuela, Uruguai e, especialmente, Arxentina– encontráronse nos países de acollida cun nutrido grupo de emigrados/as galegos/as que contaban cunha forte infraestrutura articulada en moitos casos á volta dos centros galegos.

Entre as principais accións culturais que se desenvolveron no exilio convén salientarmos as seguintes:

- Fundación de selos editoriais como Emecé, Citania ou Editorial Nova, centrándose tanto nos clásicos como nas obras que non podían publicarse en Galiza.
- Posta en andamento de publicacións periódicas como *Cultura gallega*, *Vieiros*, *Saudade*, *Eufonía* e *Galicia. Revista del Centro Gallego*.
- Desenvolvemento de colectivos teatrais como a Compañía Maruja Villanueva, o Teatro Popular Galego e diversos coros populares.
- Emisión de programas radiofónicos como *Sempre en Galicia*, *Galicia Emigrante* e *Recordando a Galicia*.

A nómina de exiliados/as é moi ampla: Castelao, Rafael Dieste, Luís Seoane, Isaac Díaz Pardo, Xesús Manuel Lorenzo Varela, María Miramontes, Silvio Santiago, Ramón Suárez Picallo, Lois Tobío, Arturo Cuadrado, Antón Alonso Ríos, Syra Alonso, Ramón de Valenzuela, Jesusa Prado, Isabel Ríos e Xerardo Álvarez Gallego entre outros/as. Estes/as coincidiron nalgúns casos con figuras como Eduardo Blanco Amor ou Daniel Varela Buxán, que tiñan emigrado con anterioridade.

Estilisticamente, a maior parte dos/das escritores/as no exilio van continuar as tendencias literarias que cultivaban en Galiza, aínda que se aprecia na súa obra a recuperación do intimismo –moi centrado na saudade–, e o recurso a temas como as memorias da guerra, a emigración e a crítica ao goberno fascista.

2.1. Poesía, narrativa, teatro e ensaio no exilio

As liñas estéticas máis relevantes na poesía do exilio son o neotrobadorismo, a poesía social e o intimismo. Con todo, tamén é evidente nun bo número de poemas o desexo de narrar a historia de Galiza, recuperando episodios ou figuras concretas do pasado do noso país.

Jesús Manuel Lorenzo Varela, Florencio Delgado Gurriarán, Emilio Pita e, nomeadamente, Luís Seoane, figuran entre os poetas máis destacados da literatura galega no exilio.

Canto á **narrativa**, o tema predominante nas obras publicadas na diáspora galega é a guerra civil e as súas consecuencias. En xeral, estes textos afondan no sufrimento provocado polo conflito bélico e, aínda que acostuman ter unha forte compoñente autobiográfica e memorialística, abordan situacións extrapolábeis á experiencia de calquera persoa exiliada.

No **teatro** do exilio conviven dúas tendencias: unha costumista –que se vincula coa tradición decimonónica– representada por autores como Manuel Daniel Varela Buxán, e outra innovadora –que recolle elementos de vangarda–, defendida por Castelao, Luís Seoane ou Eduardo Blanco Amor. Abundan as representacións teatrais da man das numerosas agrupacións nadas ao abeiro dos centros gale-

GALICIA emigrante

LORENZO VARELA

FORCES DE AMOR

COLECCIÓN POMBA

EDITORIAL NOLLA - EDICIÓN 1978

gos e un dos fitos neste ámbito foi a estrea en Bos Aires de *Os vellos non deben de namorarse* (1941).

Por último, o ensaio desta época ten o seu máximo expoñente en *Sempre en Galiza* (1944), de Castelao. Ao igual que acontece coa narrativa, o xénero didáctico busca a reflexión sobre Galiza, a identidade dos/das exiliados/as e a guerra.

Actividades

1. Define coa axuda de internet os seguintes conceptos en relación á guerra civil e á posguerra: *paseos*, *estraperlo*, *cartilla de racionamento*, *preso/a político/a* e *sección feminina*.
2. En pares, procurade información sobre un/unha destes/as guerrilleiros/as antifranquistas e, a seguir, realizade unha breve exposición oral perante a aula.

XOSÉ CASTRO
VEIGA,
O PILOTO

ANTONIA E
CONSUELO
RODRÍGUEZ LÓPEZ

LUÍS TRIGO CHAO,
O GARDARRÍOS

ENRIQUETA OTERO
BLANCO

3. Escolle algún/alguna dos/das intelectuais asasinados/as no inicio da guerra e redixe unha breve biografía que mostre por que foron condenados/as.
4. Por que se mantiveron no exilio as mesmas liñas literarias que antes do conflito? Era posíbel proseguir coa renovación literaria?
5. Procura información sobre os programas de radio e as editoriais relacionados cos/coas exiliados/as. Que papel cumprían as emisións radiofónicas? Poderían terse realizado dentro de Galiza? Que tipo de libros se publicaban?
6. Que eran os centros galegos? Que tipo de actividades se realizaban neles e cales se realizan agora?
7. En pequenos grupos, create un mapa do exilio galego valéndovos dunha ferramenta de xeolocalización. Debedes incluír os nomes dos/das exiliados/as máis relevantes, así como o período que pasaron nos respectivos países de acollida.

2.2. Luís Seoane

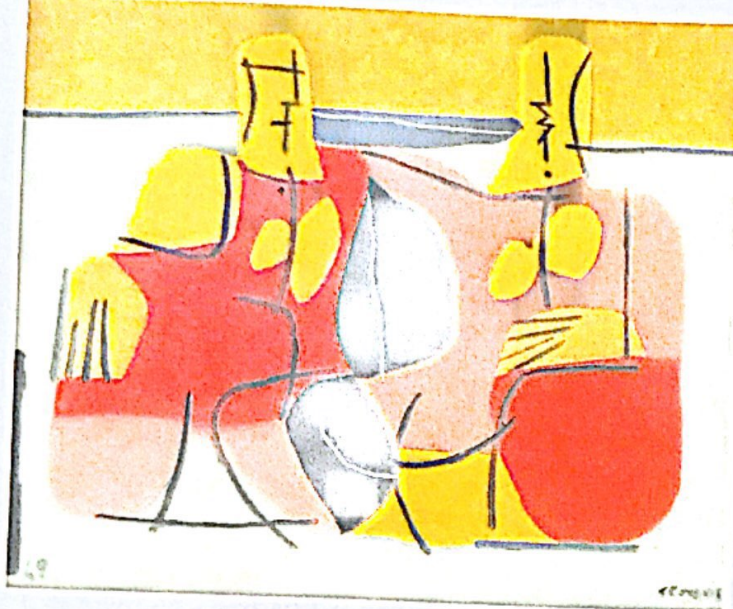
Luís Seoane

Luís Seoane nace en Bos Aires (Arxentina) en 1910 no seo dunha familia de emigrantes galegos. Cando ten seis anos a súa familia retorna a Galiza, onde comeza a mostrar interese pola pintura. Co tempo convértese nun pintor practicamente autodidacta que tamén destaca como deseñador e como ilustrador; diseña, por exemplo, boa parte das cubertas dos libros e das revistas da Editorial Nós.

Seoane militou no Partido Galeguista e foi un marxista convencido. O levantamento militar de 1936 obrigao a regresar como exiliado a Bos Aires, onde desenvolve a maior parte da súa carreira como escritor e participa en diferentes proxectos editoriais. Durante máis de vinte anos permanece á fronte de *Galicia. Revista del Centro Gallego* e en 1954 funda *Galicia emigrante*.

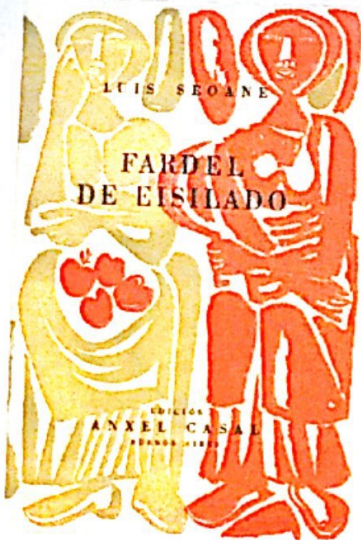
En 1960, o artista volta a Galiza para pór en andamento —en colaboración con Isaac Díaz Pardo— o Laboratorio de Formas de Galicia, un proxecto monumental que constitúe, xunto coa edición, a actividade en que ocupa os seus últimos anos. Durante este tempo viaxa con frecuencia a Bos Aires, onde continua participando en diversos proxectos editoriais até o seu falecemento na Coruña en 1979.

Como literato, Luís Seoane cultiva varios xéneros, aínda que destaca de maneira especial no ámbito da poesía.

Antes da guerra civil a actividade artística de Seoane estivera centrada exclusivamente nas artes plásticas, mais o exilio convérteo tamén en escritor. As experiencias vividas durante a contenda aparecen constantemente na súa poesía. O tema da emigración é central en *Fardel de eisiliado* (1952) e en *A maior abundamento* (1972); no entanto, nos poemarios *Na brétema*, *Sant-iago* (1956) e *As cicatrices* (1959) prima a denuncia social, peneirada pola ollada ao pasado de Galiza en certas composicións.

Canto á expresión, a poesía de Seoane caracterízase pola súa linguaxe directa, en que non se prescinde das imaxes. O autor alterna versos curtos con versos longos sen prestar atención, polo regular, á métrica.

Como dramaturgo, Seoane foi autor de dúas pezas teatrais: *A soldadeira* (1957), que se centra nas guerras irmandiñas –as cales aluden simbolicamente á situación de Galiza baixo o xugo da ditadura franquista–, e *O irlandés astrólogo* (1959), que describe o drama da emigración a través dun personaxe perseguido e desterrado polas súas crenzas.

Obra lírica	<i>Fardel de eisiliado</i> (1952) <i>Na brétema</i> , <i>Sant-iago</i> (1956) <i>As cicatrices</i> (1959) <i>A maior abundamento</i> (1972)
Obra dramática	<i>A soldadeira</i> (1957) <i>O irlandés astrólogo</i> (1959)
Obra didáctica	<i>Castelao artista</i> (1969) <i>Notas encol do arte galego</i> (1971) <i>Comunicacións mesturadas</i> (1973)

2.3. Outros autores

Antón Alonso Ríos (Silleda, 1887-Bos Aires, 1980).

Na emigración desde 1908, participa da vida política galega e do asociacionismo en Bos Aires desde que chega a esta cidade até o seu regreso a Galiza, en 1931.

O golpe militar fai que a vida do escritor silledense corra perigo, de modo que ten que facerse pasar por mendigo e traballar como criado durante case dous anos até que consegue chegar a Portugal e, desde alí, voltar á Arxentina. Na súa obra máis coñecida, *O señor Afranio, ou como me rispei das gadoupas da morte* (1979), recolle as experiencias vividas nesa época.

Silvio Santiago (Vilardevós, 1903-Santiago de Compostela, 1974)

Tras o asasinato do seu irmán nada máis comezar a guerra civil e após ter sido detido por un breve espazo de tempo, desprázase primeiro a Portugal e despois a América. Aínda que o seu primeiro destino é Cuba, acaba por asentarse en Venezuela; en Caracas forma parte da asociación Lar Gallego, mais é expulsado dela xunto con outros/as republicanos/as.

Antón Alonso Ríos

Como resultado da división da colectividade galega nace o Centro Gallego; Silvio Santiago ocúpase da sección cultural desta institución e participa na posta en andamento da revista *Galicia (Revista del Centro Gallego)* (1952-1954). Nesta altura entra en contacto con Eduardo Blanco Amor, Ramón Piñeiro, Ramón Otero Pedrayo, Pura Vázquez etc.

Como narrador, Silvio Santiago é un autor tardío; a súa primeira obra, *Villardevós* –en que recrea a súa infancia e a súa xuventude na vila natal–, non aparece até 1961. A seguinte novela, *O silencio redimido* (1976), é a crónica do tempo que pasou agochado en Portugal por temor a caer de novo nas mans dos fascistas.

Manuel Daniel Varela Buxán (A Estrada, 1909-Lalín, 1986)

Este autor estradense escribe e dirixe pezas moi populares na súa época, como *Taberna sen dono* –publicada en 1975, mais representada desde 1941– e *A xustiza dun muiñeiro* (1971). Non obstante, a súa relevancia dentro do teatro débese fundamentalmente ao seu rol de actor e director; nesta última faceta destaca a dirección da obra de Castelao *Os vellos non deben de namorarse* (1941), representada pola compañía que dirixiu e que formou xunto coa súa dona, Maruja Villanueva.

Ramón de Valenzuela (Silleda, 1914-Sanxenxo, 1980)

Mestre de profesión, Ramón de Valenzuela escribe algún dos seus primeiros textos antes do inicio da guerra. Como militante do Partido Galeguista, toma parte activa na campaña a prol do Estatuto e é detido e encarcerado no inicio da contenda bélica.

Cando consegue saír do cárcere, continua participando das loitas no bando republicano até que en 1939 é conducido ao campo de concentración de Argelès-sur-Mer (Francia). Unha vez libre, volta a traballar polo restabelecemento da democracia, mais é detido e condenado novamente ao cárcere. Tras a súa liberación, en 1949, parte a Bos Aires, onde mantén unha intensa actividade política e asociativa, e por fin no ano 1966 regresa a Galiza.

Na súa primeira novela, *Non agardei por ningún* (1957), nárrese a vida de don Gonzalo de Ozores, un fuxido da guerra que alterna etapas de clandestinidade con outras en que está infiltrado nas tropas falanxistas. A cronoloxía dos feitos desta obra terá a súa continuación en *Era tempo de apandar* (1980), en que o protagonista é detido polas tropas falanxistas e encarcerado. Ambas as novelas están inzadas de acontecementos autobiográficos.

Actividades

1. Analiza os títulos das obras literarias publicadas polos exiliados. Que elementos teñen en común?
2. Escribe un poema á volta do exilio. Podes consultar algúns textos de Luís Seoane para te inspirares neles.
3. En pares, seleccionade un dos narradores do exilio e procurade información que vos permita realizarlle unha entrevista ficticia.

Texto 1

"Cantiga aos emigrantes"

Pic-nic

Olla, si rudadeiro badías polas hoxe calmas rúas
ou camiñas pola beira lamacentas do Río de la Plata.

É un aballoado domingo de xaneiro, ardente e húmido,
dia de foliada pra os máis, ou de pic-nic coma din,
en Olivos, San Isidro, nas baixadas de Belgrano, ao sur en Quilmes
ou noutros povos do longo enfastioso Gran Buenos Aires,
baixo un ceo de sesta, quedo e cuasi branco;
perto do río broslado de salgueiros pingós medrando na iauga
axúntanse en campós, de metros cadrados de po costusos,
acoutados de aramio, sen perdón a tanto a entrada,
os asociados das trescentas e máis sociedades de emigrados.
Viñeron moitos deles en camiós de carga dende o centro da cidade
i en algúns destes veu soando a gaita, con lizgaio estrondo
os moinos durmintes espilindo. Ao soído do antigo paísán instrumento
axuntábanse os ledos alalás e o forte bater de mans.
A filla doinairosa daqueles que estuda inglés, baila,
ao son do programa especial bailábel da radio,
co fillo gasalleiro destes, que estuda comercial.

Galiza está lonxe. Mais os nomes das súas parroquias e das súas comarcas
osténtanse coma divisas medioevais penduradas do aramios.

Bailando conxuran a tristeira de América

onde a Vía Láctea, menos escintilante, non leva deica algures,
e as mozas non enfeitan os cabelos con grinaldas.

Estas non son as terras de adaxe que lles prometeron
e moito teñen de esquecer rindo e bailando antre o po e o vento.

Pouca gloria merecen aqueles que adrolaron a tanto inxenuo mozo.

Luís Seoane (1952): *Fardel de eisiliado*.

Texto 2

"O pasado"

Quenes quer o esquecemento,
afogar os recordos,
que tamén nos esquezan.
Tampouco acorden o noso nome,
estou ou aquilo,
unha anéidota calquera,
a lembranza da amizade,
o berro común do pasado.
Guinden o noso nome
á preta cova dos mortos
que eles queren olvidar.
Boten o noso apelido
sílabas a sílabas,
letra por letra,
tras a cerca do caveiro común.
Alancen entre isas cinzas
a bandeira que un día erguemos xuntos,
as pantasma de aqueles mortos
que esquecéndoos voltan a matar.
De calquer xeito,
aínda eisí,
tampouco podrán esquecer esta segunda morte.
Alguén, sen arrepiaarse,
coidadoso de honrar ós mortos,
non sabemos quen,
con seguranza aínda non nacido,
fará memoria.
Herdará no seu sangue o recordo
e ofrecerá
nos petos das ánimas
un novo amor á liberdade.

Nós acordaremos sempre,
aínda dende a fosa,
no caveiro,
en Santa Compañía polos camiños,
despois de moitas vegadas mortos.

Luís Seoane (1959): *As cicatrices*.